

Землянська В. В.

ОЦІНКА ГОЛОДОМОРУ З ТОЧКИ ЗОРУ МІЖНАРОДНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

У статті проаналізовано Голодомор 1932–1933 рр. з точки зору міжнародного кримінального права. Стаття надає визначення і основні риси міжнародного кримінального права та характеризує такі міжнародні злочини, як геноцид і злочин проти людства. У статті розглянуто міжнародні документи, що регламентують визначення геноциду і злочину проти людства, а також практику міжнародних трибуналів. Також проаналізовано погляди українських та зарубіжних вчених на Голодомор як злочин геноциду. Наприкінці зроблено висновок про те, що Голодомор не підпадає під визначення злочину геноциду, але відповідає визначенню злочину проти людства.

Міжнародне кримінальне право є відносно новою галуззю міжнародного публічного права. Професор Антоніо Кассезе визначає **міжнародне кримінальне право** як основу міжнародних норм, розроблених з метою заборонити міжнародні злочини і зобов'язати усі держави переслідувати та карати винних за вчинення цих злочинів. Причому кримінальну відповідальність несуть фізичні особи, а не держави. [1, 15].

Перелік небезпечних діянь, які людськість визнала міжнародними злочинами, є невеликий і для всіх категорій цих злочинів характерні такі спільні риси: 1) порушення міжнародних звичаєвих норм, покликаних захищати цінності, що є важливими для всієї світової спільноти, і їх захист накладає певний обов'язок на держави і на фізичних осіб (причому це не ті цінності, що їх обговорюють учені або осмислюють філософи, а ті, які містяться в міжнародних документах, наприклад, у Статуті ООН (1945 р.) або Європейській Конвенції з прав людини (1950 р.)); 2) людство зацікавлене припинити ці злочини; 3) злочинець діяв як офіційна особа держави [2, 23–24].

Якщо говорити про визначення міжнародного злочину, то В. П. Панов зазначив, що міжнародними злочинами визнаються особливо небезпечні для людської цивілізації порушення принципів і норм міжнародного права, які мають центральне значення для забезпечення миру, захисту особи та інтересів міжнародного співтовариства загалом [3].

Наприкінці XIX ст. існувала тільки одна категорія злочинів, яка підпадає під сучасне тлумачення «міжнародного злочину» – воєнні злочини. Після Другої світової війни з'явилися нові категорії злочинів [4, 16]. Статути Нюрнберзького і Токійського міжнародних військових Трибуналів визначили воєнні злочини, злочини проти людства і злочини проти миру, а у 1948 р. список поповнився геноцидом та у 1980-х роках – тор-

турами. У контексті теми статті особливу увагу привертають дві категорії міжнародних злочинів – геноцид і злочин проти людства.

Термін «геноцид» з'явився досить недавно й набув міжнародного правового статусу тільки після Другої світової війни у грудні 1948 р., коли Організація Об'єднаних Націй ухвалила Конвенцію «Про запобігання злочину геноциду та покарання за нього» [5]. Стаття 2 цього міжнародного документа визначає **геноцид**, як особливо тяжкий злочин, що вчиняється з метою знищення, повністю або частково, будь-якої національної, етнічної, расової або релігійної групи шляхом вбивства членів цієї групи, спричинення тяжкої шкоди їх здоров'ю, насильницького перешкоджання дітонародженню, насильницького передання дітей, насильницького переселення або іншого створення житлових умов, спрямованих на знищення цієї групи. Для кваліфікації геноциду також необхідно, щоби члени певної групи мали постійну належність із народження і постійне членство у ній. Належність до будь-якої соціальної або партійної групи не потрапляє під визначення геноциду, оскільки такі групи нестали й можуть змінюватися.

Перед тим як аналізувати практику міжнародних трибуналів і випадків, коли термін «геноцид» вживався у світовій практиці і був визнаний на міжнародному рівні, слід зупинитися на визначенні іншого міжнародного злочину – злочину проти людства, який часто помилково кваліфікують на практиці як геноцид і навпаки.

Стаття 7 Римського Статуту надає таке визначення злочину проти людства: «злочин проти людства означає будь-яке з цих діянь, учинених у межах масштабного або систематичного нападу на будь-яких цивільних осіб і за умови вчинення усвідомленого нападу: вбивство; винищення; поневолення; депортація й інше насильницьке переселення населення; ув'язнення або інше жорстоке позбавлення волі; тортури; згвалтуван-

ня, обернення в сексуальне рабство; переслідування будь-якої групи за політичними, расовими, національними, етнічними, культурними, релігійними, гендерними або іншими мотивами з порушенням універсальних норм міжнародного права; насильницьке зникнення людей; злочин апартеїду; інші та інші свідомі негуманні дії, що викликають фізичні та психічні страждання».

Аналізуючи визначення злочину проти людства, слід зазначити, що, по-перше, цей злочин має бути частиною масштабних або систематичних нападів (слово «напади» може означати не лише військові дії, але закони чи адміністративні заходи, як, наприклад, депортація чи примусове переселення) [6]. По-друге, злочин має бути спрямований проти цивільного населення. І по-третє, такі злочини мають бути частиною державної чи іншої організованої та свідомої політики.

Порівнюючи геноцид і злочин проти людства, можна побачити, що, фактично, об'єктивний бік обох злочинів збігається. Головна різниця між ними полягає у суб'єктивній стороні. Саме у правільному доведенні суб'єктивного аспекту полягає складність кваліфікації геноциду. Проблема полягає у вмінні довести «спеціальну мету», якою характеризується злочин геноцид, а саме цілеспрямовано знищити ту чи іншу групу населення. Коли не вдається довести цю «спеціальну мету», а вчинено масові вбивства, то тоді злочинні діяння часто кваліфікують як злочини проти людства або воєнні злочини. У справі *Prosecutor v. Jelisic* Апеляційна Палата Міжнародного трибуналу з колишньої Югославії пояснила спеціальну мету для скоєння геноциду. Доказами спеціальної мети за відсутності прямих і непрямих доказів можуть стати факти та обставини, наприклад загальний контекст здійснення злочинів, систематично спрямованих проти тієї самої групи, масштаб діянь, планування злочинних актів, спрямованих проти членів певної групи, численне здійснення дискримінаційних дій. Однак здебільшого існування плану чи політики може стати важливим доказом спеціального наміру [7, 402].

Після з'ясування термінів «геноцид» і «злочин проти людства» проаналізуємо різні точки зору на Голодомор. Тут принциповими є питання: чи Голодомор був частиною тиску радянського уряду на селян, чи політикою знищення українців як нації; чи досліджено достатньо архівних документів, зокрема російських, щодо Голодомору?

Відповідно до заяви начальника Управління реєстрації й архівних фондів ФСБ Росії, генерал-лейтенанта Василя Христофорова у російських архівах немає жодного натяку на політику геноциду українського народу у зв'язку з голодом 1930-х рр. Він повідомив, що з архівів ФСБ передано величезну кількість документів з цієї проблеми російським та іноземним дослідникам. Усі ці матеріали опубліковані, і всі охочі можуть оз-

найомитися з ними. Але, за його словами, постраждав не тільки український народ, а й населення Казахстану, Поволжя, Краснодарського краю, Північного Кавказу [8]. Голодомор був інструментом тиску сталінського режиму на селян, а не на конкретну націю. Водночас, директор галузевого державного архіву СБУ Володимир В'ятрович вважає однією з найбільших проблем документально засвідчити Голодомор те, що значна кількість архівних матеріалів зберігається в архівах КДБ і Комуністичної партії в Москві [9]. Тобто говорити про об'єктивне дослідження Голодомору неможливо доти, доки не будуть відкриті та опрацьовані всі архівні матеріали.

Французький історик Ніколас Верт, співавтор «Чорної книги комунізму», у дослідженні щодо Голодомору в Україні 1992–33 рр. вказує на визначальний документ – рішення від 22 січня 1933 р., підписане Сталіним. Саме цим рішенням Сталін наказав блокувати Україну і Кубань. Блокада умисно погіршила голод у місцях, де проживали переважно українці [10]. Під час свого виступу 18 листопада 2008 р. в Українському інституті Гарварда, Верт заявив, що він переконаний у тому, що існує достатньо доказів «національної інтерпретації голоду» [11]. Але тут постає питання: хто творив голод на місцях? І мусимо визнати, що це робили самі українці.

Найбільший інтерес до Голодомору як геноциду серед українських вчених викликає думка Рафаеля Лемкіна – батька терміна «геноцид». Сергій Грабовський у статті «Голодомор, геноцид, істина: погляд третейського судді» аналізує одну з останніх робіт Рафаеля Лемкіна, присвячену геноцидам ХХ ст., де вчений писав про геноцид, здійснюваний більшовицькою владою щодо України й українців. На жаль, ця книга так і залишилася незавершеною. Цей текст «Радянський геноцид в Україні» був виголошений як доповідь 1953 р. у Нью-Йорку на поминальному відзначенні Великого Голоду українською громадою [12]. У цій доповіді Рафаель Лемкін говорить про те, що більшовицька політика винищення була цілком свідомо спрямована проти українців як нації, як певної суспільної цілісності з її унікальними культурними й ментальними рисами, а не лише проти селянства. Отже, така політика підпадає під вимоги Конвенції ООН (яка не визнає геноцидом знищення окремих верств населення). У геноциді українців Лемкін вбачав чотири складові: 1) знищення української інтелігенції – мозку чи розуму нації; 2) ліквідацію Української Православної Автокефальної Церкви – душі країни; 3) Голодомор українського селянства – зберігача української культури, мови, традиції тощо; 4) заселення України представниками інших етносів для радикальної зміни складу населення.

Сергій Грабовський акцентує, що сукупно ці чотири складові або ж напрями фізичного й культурного нищення українців й українства мали на меті, за Лемкіним, «систематичне нищення української нації, її поступове поглинання новою радянською нацією». Рафаель Лемкін зазначив, що більшовики проводили політику геноциду не лише стосовно українців, а й щодо ряду інших народів СРСР, хоча саме над Україною вони поставили «найдовший і найширший експеримент» із винищення нації. Сергій Грабовський під час аналізу праці Рафаеля Лемкіна «Радянський геноцид в Україні» підсумовує, що, на відміну від різноманітних заперечників геноциду українців, Рафаель Лемкін не тільки говорить про цей геноцид, а й називає його «класичним прикладом геноциду». Він вказує, що водночас, на відміну від авторів концепції Голодомору-геноциду, Лемкін наполягає, що Голодомор, за всього свого обширу, був тільки однією із складових геноциду українців [13].

Отже, хоча Рафаель Лемкін і говорить про геноцид українців, він зазначає, що Голодомор був спрямований проти селянства і не виокремлює його в самостійний злочин. Він виділяє Голодомор лише як складову геноциду проти українців. Що стосується насильницького переселення різних народів СРСР в райони абсолютно непридатні для проживання певної нації чи народу (наприклад, переселення південних народів в північні райони СРСР і навпаки), вивезення політично

свідомої інтелігенції в Сибір, то ці дії більшовицького уряду саме сукупно з Голодомором можуть формувати склад злочину геноцид. Однак геноцид проти українців виходить за межі цього дослідження і не є його предметом. У цій праці правова оцінка надається лише Голодомору.

З усього вказаного, можна зробити висновок, що Голодомор не можна кваліфікувати як геноцид, оскільки ті архівні дані, які відкриті для дослідження сьогодні, не підтверджують повною мірою намір радянської влади знищити українців як націю чи етнічну групу, однак вони говорять про насильницький спосіб колективізації селян. На підтвердження цієї думки також свідчить той факт, що, ті, хто проводили сталінську політику, також були українцями [14]. Якщо дотримуватися точки зору, що Голодомор був спрямований на селян як націоналістично свідому частину суспільства, то тут є політичне підґрунтя (що не охоплюється поняттям геноцид), а не етнічна чи національна ідеологія.

Попри це, враховуючи масовість і спосіб знищення селянства, можна зробити висновок, що Голодомор підпадає під визначення злочину проти людства. На підтримку цієї точки зору виступив Європейський парламент, котрий 23 жовтня 2008 р. підтримав резолюцію, де визнав голодомор 1932–33 рр. в Україні жакликим злочином проти українського народу і людства, і закликав пострадянські країни відкрити архіви для всебічного дослідження цього злочину [15].

1. Cassese Antonio. *International Criminal Law* / Antonio Cassese. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 15.
2. Ibid. – P. 23–24
3. Див. : Іващенко І. Проблеми відповідальності за міжнародні злочини та злочини міжнародного характеру / І. Іващенко // Юстініан. – № 6. – 2005.
4. Antonio Cassese. *International Criminal Law* / Antonio Cassese. – Oxford: Oxford University Press, 2003. – P. 16.
5. Див. : <http://www.preventgenocide.org/lemkin/AxisRule1944-1.htm>
6. Див. : <http://avalon.law.yale.edu/imt/imtconst.asp>
7. Це тлумачення подано в ч. 2 ст. 7 Римського Статуту.
8. Див. : http://www.pravda.com.ua/news_print/2008/12/18/86338.htm
9. Санден Джед. Мой день в СБУ / Джед Санден // Кореспондент. – 24 января 2009 г. // <http://korrespondent.net/opinions/718057>
10. Див. : <http://www.massviolence.org/The-1932-1933-Great-Famine-in-Ukraine?artpage=5-5>
11. Young Cathy. Remember the Holodomor. The Soviet starvation of Ukraine, 75 years later // *Weekly Standard*. – Volume 014. – Issue 12. – 12/08/2008.
12. Див. : <http://maidan.org.ua/static/mai/1227337113.html>
13. Там само.
14. Young Cathy. Remember the Holodomor. The Soviet starvation of Ukraine, 75 years later// *Weekly Standard*. – Volume 014. – Issue 12. – 12/08/2008.
15. Див. : http://www.europarl.europa.eu/news/expert/infopress_page/030-40409-294-10-43-903-20081022IPR40408-20-10-2008-2008-false/default_en.htm

Zemlyanska V.

LEGAL ANALYSIS OF HOLODOMOR FROM THE POINT OF VIEW OF INTERNATIONAL CRIMINAL LAW

The article analyses the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine from the point of view of international criminal law. It provides a definition, the main features of the relevant international criminal law, and considers such international crimes as genocide and crime against humanity. The author analyses international documents on genocide and crime against humanity and case law of international tribunals. It analyses the views of Ukrainian and foreign scholars on Holodomor as a crime of genocide. The author comes to the conclusion that the Holodomor does not correspond to the definition of genocide under international criminal law, but constitutes a crime against humanity.